

KICHIK MAKTAB DAVRLARIDA O‘QITISH VA O‘ZLASHTIRISH**Farhodova Sevinch****O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti****Amaliy psixologiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.20064583>**

Annotatsiya (o‘zbek tilida). Ushbu tezisdagi kichik maktab yoshi davrida o‘qitish jarayoni va o‘zlashtirish mexanizmlarining psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Maqsad o‘quv faoliyatining yetakchi motivlari, kognitiv jarayonlar hamda metakognitiv nazoratning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash va samarali didaktik shartlarni asoslashdir. Metodologiya sifatida nazariy tahlil, taqqoslash va umumlashtirish qo‘llanadi. Ilmiy yangilik o‘zlashtirishni diagnostika, individuallashtirish va qayta aloqa birligida izohlovchi integrativ model taklifida ifodalanadi.

Annotatsiya (rus tilida). В тезисе анализируются психолого-педагогические основы обучения и механизмов усвоения в младшем школьном возрасте. Цель состоит в выявлении взаимосвязи ведущих мотивов учебной деятельности, когнитивных процессов и метакогнитивного контроля, а также в обосновании эффективных дидактических условий. Методология включает теоретический анализ, сопоставление и обобщение. Научная новизна выражена в предложении интегративной модели усвоения, объединяющей диагностику, индивидуализацию и обратную связь.

Annotatsiya (ingliz tilida). This thesis examines psychological and pedagogical foundations of teaching and learning achievement in primary school age. The aim is to clarify how learning motives, cognitive processes, and metacognitive monitoring interact and to substantiate effective didactic conditions. Methodologically, the study relies on theoretical analysis, comparison, and synthesis. Scientific novelty is presented through an integrative model of achievement that links diagnostic assessment, individualized instruction, and systematic feedback within classroom practice.

Kalit so‘zlar (o‘zbek). kichik maktab yoshi; o‘quv motivatsiyasi; kognitiv rivojlanish; metakognitsiya; o‘zlashtirish diagnostikasi; individual yondashuv; qayta aloqa

Ключевые слова (rus). младший школьный возраст; учебная мотивация; когнитивное развитие; метакогниция; диагностика усвоения; индивидуальный подход; обратная связь

Keywords (ingliz). primary school age; learning motivation; cognitive development; metacognition; achievement assessment; differentiated instruction; formative feedback

Kichik maktab yoshi ta‘lim tizimida o‘quvchining o‘quv faoliyati shakllanadigan, o‘zini nazorat qilish va intellektual mehnat usullari barqarorlashadigan, bilimlarni egallashning psixologik mexanizmlari jadallik bilan rivojlanadigan davr sifatida qaraladi. Shu davrda o‘qitish mazmuni va metodlari faqat fan asoslarini yetkazishga emas, balki o‘qitish faoliyatining tuzilmasini, ya‘ni maqsad qo‘yish, rejalashtirish, bajarish, tekshirish va baholash bo‘g‘inlarini o‘quvchining yosh xususiyatlariga mos ravishda rivojlantirishga yo‘naltirilishi zarur. O‘zlashtirish esa natijaviy ko‘rsatkich bo‘libgina qolmay, o‘qitish jarayonining ichki regulyatori vazifasini ham bajaradi: o‘quvchi qaysi sharoitda, qanday yordam bilan va qaysi strategiyalar asosida bilimni ma‘noli o‘zlashtirayotganini tahlil qilish o‘qituvchi uchun didaktik qarorlarni optimallashtirish imkonini beradi. Psixologik yondashuvlar o‘zlashtirishni passiv yod olish emas, balki faol kognitiv qayta ishlash, tushunish va transfer jarayoni sifatida talqin qiladi;

bunda o'quv vazifasining tuzilishi hamda o'quvchining subyektiv tajribasi o'rtasidagi moslik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [1].

Kichik maktab yoshida idrok, diqqat va xotiraning o'sishi o'qitish samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Diqqatning ixtiyoriyligi endigina mustahkamlanayotganligi sababli, dars jarayonida vazifalarning aniq chegaralanganligi, faoliyat turlarining oqilona almashinuvi va ko'rgazmalilikning me'yoriy qo'llanishi ortiqcha yuklamani kamaytiradi. Xotira jarayonlarida esa mantiqiy eslab qolish elementlari kuchayib boradi, biroq ko'p hollarda u spontan shakllanadi; shuning uchun o'qitish jarayonida kodlash strategiyalarini o'rgatish, asosiy fikrni ajratish, reja tuzish, tushunchalar xaritasi kabi usullarni bosqichma-bosqich joriy etish o'zlashtirishning barqarorligiga xizmat qiladi. Bu yondashuvlar o'quvchi tafakkurining konkret-amaliy tayanchlardan asta-sekin mavhumlashtirishga o'tish dinamikasini hisobga oladi; ya'ni tushunchalarni berishda real misollar, modellashtirish va amaliy vaziyatlar orqali umumlashtirishning kognitiv ko'prigi yaratiladi [2]. Mazkur jarayonda o'qituvchining didaktik nutqi ham muhim: savol-javobning faollashtiruvchi xarakteri, tushuntirishning qisqa mantiqiy bo'laklarga ajratilishi hamda o'quvchiga “nega” va “qanday” savollarini berish imkonini berish fikrlash operatsiyalarini faollashtiradi.

O'zlashtirishning markaziy sharti motivatsiyadir. Kichik maktab yoshida motivlar ko'pincha ijtimoiy baho, o'qituvchi e'tirofi va muvaffaqiyatdan quvonish bilan bog'liq bo'ladi; biroq barqaror akademik natija uchun bilishga qiziqish va kompetentlik hissi yetakchi o'ringa ko'tarilishi lozim. Shu nuqtai nazardan, o'qitishning mazmuniy tomoni o'quvchi uchun shaxsiy ahamiyat kasb etishi, vazifa “bajarish uchun” emas, “anglash uchun” bajariladigan faoliyatga aylanishi talab etiladi. Bunda muvaffaqiyatni faqat yakuniy baho bilan cheklamasdan, jarayoniy yutuqlarni ham qayd etish, o'quvchining mehnati va strategiyasini e'tirof etish motivatsion muhitni sog'lomlashtiradi. Motivatsiya va o'zlashtirish o'rtasidagi bog'liqlik bir tomonlama emas: dastlabki muvaffaqiyat tajribasi qiziqishni kuchaytiradi, kuchaygan qiziqish esa murakkab vazifalarga kirishishga tayyorlikni oshiradi; shu sababli o'qituvchi vazifalar murakkabligini yaqin rivojlanish zonasiga moslab, o'quvchiga “erishiladigan qiyinchilik” tajribasini berishi zarur [3]. Bu yondashuv o'qitishning differensiallashtirilgan modeli bilan uyg'un bo'lib, sinf ichidagi individual farqlarni “muammo” emas, ta'limni moslashtirish uchun ma'lumot manbai sifatida ko'radi.

Metakognitiv rivojlanish kichik maktab davrida o'zlashtirish sifatini keskin oshiradigan omil hisoblanadi. Metakognitsiya o'quvchining o'z fikrlashini kuzatishi, vazifani tushungan-tushunmaganini baholashi, xatoni aniqlashi va strategiyani almashtira olishi bilan ifodalanadi. Amaliy jihatdan bu ko'nikmalar o'z-o'zini nazorat qilish savollari, tekshirish ro'yxatlari, reflektiv daqiqalar va “xatolar bilan ishlash” texnologiyalari orqali shakllantiriladi. Muhimi, metakognitiv topshiriqlar formal shaklda emas, real o'quv mazmuniga integratsiya qilinganda samara beradi: masalan, matn bilan ishlashda “asosiy g'oya qaysi gapda?”, “qaysi dalil yetarli emas?” kabi savollar o'quvchini nazorat va baholash operatsiyalariga olib kiradi. Metakognitiv nazoratning shakllanishi baholashning formatif yondashuvi bilan uzviy bog'liq: qayta aloqa o'quvchiga faqat “to'g'ri-noto'g'ri”ni emas, “qaysi usul ishladi, qaysi joyda chalkashdim, keyingi safar nimani o'zgartiraman”ni ko'rsatishi lozim [4]. Shu tariqa o'zlashtirish natijasi o'quvchi uchun o'z-o'zini boshqarish resursiga aylanadi.

Kichik maktabda o'qitish va o'zlashtirish munosabatini tahlil qilishda ta'lim mazmuni, metod va tashkiliy shakllarning uyg'unligi muhim. Birinchidan, mazmunning konseptual

yadroga tayangan holda berilishi o'quvchining parcha-parcha bilim emas, tizimli tasavvur hosil qilishiga yordam beradi. Ikkinchidan, metodlar tanlovida faol o'qitish usullari, ya'ni muammoli vaziyat, muloqotli tushuntirish, hamkorlikda ishlash elementlari o'quvchini bilimning "iste'molchisi"dan "yaratuvchisi"ga aylantiradi. Uchinchidan, darsning tashkiliy ritmi, o'qituvchi va o'quvchi rollarining muvozanati, mustaqil ish hajmining yoshga mosligi kognitiv zo'riqishning oldini oladi. Ayniqsa, o'qish va yozish ko'nikmalari endi shakllanayotgan sharoitda topshiriq matnining murakkabligi, instruktsiyaning ravshanligi va namunalar bilan ta'minlanishi o'zlashtirishning adolatli diagnostikasiga xizmat qiladi; aks holda o'quvchi bilimga emas, vazifani "tushunib olish"dagi qiyinchilikka yutqazadi.

Ushbu tezis doirasida o'zlashtirishni tushuntirish uchun integrativ model asoslanadi: diagnostika, individuallashtirish va qayta aloqa yagona sikl sifatida ishlaganda kichik maktab o'quvchisining akademik rivojlanishi barqarorlashadi. Diagnostika bu yerda faqat nazorat ishi emas, balki o'quvchining xatolar xaritasi, kuchli tomoni, strategik odatlari va motivatsion holatini aniqlashni anglatadi. Individuallashtirish esa "har kimga alohida dastur" emas, sinf ichida differensial topshiriqlar, qo'llab-quvvatlovchi ko'rsatmalar, turli darajadagi yordam va mustaqillikni bosqichma-bosqich oshirish orqali amalga oshiriladi. Qayta aloqa esa vaqtda, aniq mezonga tayangan, o'quvchining keyingi harakatini belgilovchi bo'lishi kerak; bunda o'qituvchining izohi, o'quvchining o'zini baholashi va tengdosh bahosi bir-birini to'ldiradi. Mazkur uchlikning siklik ishlashi o'qitish samaradorligini oshiradi, chunki har bir yangi mavzu avvalgi natijalar tahliliga tayangan holda rejalashtiriladi va shu orqali o'zlashtirishdagi uzilishlar erta aniqlanadi [5].

Amaliy-pedagogik natija sifatida shuni ta'kidlash lozimki, kichik maktabda o'zlashtirishni kuchaytirish faqat "ko'proq mashq" tamoyiliga tayanmasligi kerak; aksincha, mashqning mazmuniyligi, strategik yo'naltirilganligi va refleksiya bilan birikishi ustuvor bo'lishi zarur. Masalan, bir xil tipdagi ko'plab misollar o'rniga, tushunchani turli kontekstlarda qo'llashga olib keladigan variativ vazifalar transferni kuchaytiradi; shuningdek, "nima uchun shunday yechim tanlading?" savoli oddiy bajarishni izohli bajarishga aylantiradi. O'qituvchi sinfda xato qilishni jazolanadigan holat emas, o'rganishning tabiiy qismi sifatida talqin qilsa, o'quvchilar murakkab vazifalarga kirishishdan kamroq cho'chiydi va bu motivatsion barqarorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, oilaviy ta'lim muhitining o'rnini ham beqiyos: uy sharoitida o'qish rejimining barqarorligi, kattalarning qo'llab-quvvatlovchi muloqoti va mustaqillikni rag'batlantirishi maktabdagi o'zlashtirish natijalarini mustahkamlaydi [6]. Biroq oilaviy yordam "o'rniga bajarib berish"ga aylanmasligi, balki bola strategiyasini to'g'rilash va tushunishga yo'naltirilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab davrida o'qitish va o'zlashtirish o'rtasidagi bog'liqlik ko'p omilli tizim bo'lib, uning markazida o'quvchining kognitiv rivojlanishi, motivatsion holati va metakognitiv nazorati turadi. Tezisdan asoslangan integrativ model diagnostika, individuallashtirish va qayta aloqa sikli orqali o'qitish jarayonini o'quvchi ehtiyojlariga moslashtirishni nazarda tutadi; natijada o'zlashtirish faqat baho ko'rsatkichi emas, balki o'quvchining o'zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantiruvchi mexanizmga aylanadi. Ta'lim amaliyoti uchun eng muhim tamoyil shundaki, kichik maktab o'quvchisida tushunishga tayangan bilim, strategik o'qish odatlari va ijobiy o'quv motivatsiyasi birgalikda shakllantirilsa, keyingi bosqichlarda ham barqaror akademik muvaffaqiyatning psixologik poydevori yaratiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва, Педагогика, 1986. 240 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, Просвещение, 1968. 464 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва, Лабиринт, 1999. 352 с.
4. Zimmerman B. J. Attaining Self-Regulation: A Social Cognitive Perspective. San Diego, Academic Press, 2000. P. 13–39.
5. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning. London, Phi Delta Kappa International, 1998. P. 7–74.
6. G'oziev E. G. Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent, O'qituvchi, 2002. 256 b.